

Jozua op herhaling: Rechters 1:1-2:10 als inleidende samenvatting

gepubliceerd in *ACEBT* 24 (2009), 43-50

©Klaas Spronk

Wie na het boek Jozua doorleest in het boek Rechters zal het niet ontgaan dat in de eerste twee hoofdstukken van het boek Rechters veel stukken uit het boek Jozua worden herhaald. Dat kan als storend worden ervaren; zeker wanneer dit tot tegenstrijdigheden leidt. Zo wordt in Rechters 2:8-9 vrijwel woordelijk het bericht uit Jozua 24:29-30 over de dood van Jozua herhaald, terwijl het boek Rechters in 1:1 al had ingezet met een verwijzing naar diens sterven. Een ander probleem wordt opgeroepen door de herhaling in Rechters 1 van het bericht uit Jozua 15:63 dat de Jebusieten niet uit Jeruzalem verdreven konden worden. Het verschil is dat in Jozua 15 verteld wordt dat de Judeeërs daartoe niet in staat waren. Volgens Rechters 1:21 waren het de Benjaminieten. Van de Judeeërs wordt daarentegen in Rechters 1:8 verteld dat zij Jeruzalem wel ingenomen hadden en de bewoners ervan gedood. Dat maakt het allemaal nog gecompliceerder.

Hiernaast vinden we nog een aantal herhalingen van teksten uit Jozua in Rechters. In de meeste gevallen wordt het eerdere bericht vrijwel woordelijk herhaald.

- Rechters 1:11-15 bericht net als Jozua 15:15-19 over de veroveringen door Kaleb en manier waarop zijn dochter aan een extra huwelijgscadeau komt;
- in 1:20 wordt net als in Jozua 15:13-14 verteld dat Kaleb de stad Hebron krijgt en dat hij drie Enakieten verdreven heeft;
- in 1:27-28 staat net als in Jozua 17:12-13 wie de stam Manasse allemaal niet heeft kunnen verdrijven aan het hem gegeven gebied;
- datzelfde geldt voor de herhaling van Jozua 16:10 in Rechters 1:29 betreffende Efraïm;
- in 2:6 wordt het bericht uit Jozua 24:28 herhaald dat Jozua het volk laat gaan, een ieder naar zijn erfdeel;
- in 2:7 wordt na Jozua 24:31 nog eens vermeld dat Israël JHWH diende gedurende heel het leven van Jozua en de oudsten die hem nog hadden meegemaakt.

Men zou in deze opsomming ook nog de strijd tegen Adonibezek volgens Rechters 1:4-7 kunnen noemen. Dat herinnert namelijk heel sterk aan Jozua 10 waar sprake is van een overwonnen tegenstander met bijna dezelfde naam: Adonisedek. Hij is koning van Jeruzalem en dat is ook de plaats waar Adonibezek volgens Rechters 1:7 aan zijn einde komt.

Bij de bespreking van het begin van het boek Rechters wordt in de exegetische literatuur doorgaans vooral gewezen op de verschillen met het beeld dat in het boek Jozua geschetst is van de verovering van het land. Daar lag de nadruk immers op het welslagen van de acties onder leiding van Jozua. In Jozua 21:43-45 wordt geconstateerd dat JHWH het hele land aan Israël had gegeven en zo zijn belofte volledig was nagekomen. Het volk had nu 'aan alle zijden rust'. Daar staat dan weer tegenover dat volgens Jozua 23 'lange tijd nadat JHWH Israël rust gegeven had' de hoogbejaarde Jozua zijn volk wijst op de gevaren in de omgang met de andere volken die nog steeds in het land wonen. Dat sluit beter aan bij het in Rechters geschetste beeld van de situatie in het land. Deze tegenstrijdigheden, spanningen en onduidelijkheden binnen de tekst zijn voer voor menig exegeet die met behulp van de middelen van de historisch-kritische benadering de ons overgeleverde vorm van de tekst probeerden te verklaren als het resultaat van een ingewikkeld groeiproces. In navolging van Becker spreekt men tegenwoordig vaak van een niet eenvoudig te ontwarren knoop van redacties.¹

¹ E. Blum, 'Der kompositionelle Knoten am Übergang von Josua zu Richter: Ein Entflechtungsvorschlag', in: M. Vervenne, J. Lust (eds), *Deuteronomy and Deuteronomistic Literature* (Fs C.H.W. Brekelmans), Leuven 1997, 181-212.

Wie kennis neemt van de verschillende ontvlechtigingspogingen² dreigt echter ook daarin verstrikt te raken. Ondanks de vele pogingen wil er maar geen consensus ontstaan. Men gaat er tegenwoordig vaak van uit dat 'vaststaat dat Richt. 1:1-2:5 naderhand als ooit zelfstandig geschrift aan het boek is toegevoegd'.³ Het zou gaan om een oude, in veel opzichten van het verhaal in Jozua afwijkende traditie, die een plaats kreeg in het grote verhaal van Israël op het moment dat de zelfstandige boeken Jozua en Rechters ontstonden. Over hoe zich deze tekst nu precies verhoudt tot de slothoofdstukken van Jozua en het vervolg in het boek Rechters, verschillen de meningen. Sommigen zien aanwijzingen dat Rechters 1 de versie van Jozua veronderstelt en daarop reageert. Anderen beweren het tegenovergestelde: in de overeenkomende passages zou Jozua afhankelijk zijn van Rechters. Daarbij wordt er ook nog rekening gehouden met de mogelijkheid dat we in de huidige tekst een vertekend beeld krijgen van de oorspronkelijke rangorde, omdat het niet uitgesloten is dat nadat de teksten waren samengevoegd ze ook nog eens in een latere fase zijn aangepast door bepaalde oneffenheden in herhaalde teksten glad te strijken.

Bij de reconstructie van het groeiproces ging men lange tijd uit van de opvatting van Noth dat de oorspronkelijke overgang van Jozua 23 naar Rechters 2:6vv liep. Jozua 24 en Rechters 1 zouden daar later tussen zijn geplaatst. Men komt echter ook de opvatting tegen (o.a. bij Eissfeldt) dat het precies andersom was en dat dus Jozua 24 en Rechters 1:1-2:5 het oudste zijn. Recentelijk zijn daar ook weer varianten op bedacht, bijvoorbeeld (door Smend) dat Rechters 2:10vv aansluit bij Jozua 24 en dat Jozua 23 en Rechters 1 later zouden zijn toegevoegd, of (door Mayes) dat de eerste laag bestond uit Jozua 21:43-45; 22:1-6; 24:29vv, dat daar hoofdstuk 23 en in een latere fase de rest van hoofdstuk 24 en Rechters 1 aan is toegevoegd.⁴ Het is er de laatste jaren niet eenvoudiger op geworden. De reconstructies van Blum, Kratz⁵ en Rake⁶ worden steeds gedetailleerder, waarbij ze op veel punten van elkaar afwijken. Daarbij komt Rake dan ook nog tot de opmerkelijke conclusie dat Rechters 1 de bron is van de parallelle teksten in Jozua.⁷ Dat geldt volgens haar ook voor het bericht over de dood van Jozua en Rechters 2:7-9.

Dit is niet de plaats om de lezer met de details te vermoeien. Liever zij er op gewezen dat er ook exegeten zijn die meer structuur en coherentie in de tekst van Rechters zien dan bovengenoemde studies doen vermoeden. Een recent voorbeeld daarvan is een artikel van Frolov waarin hij de theorie lanceert dat de herhaling van Jozua 24:28-31 in Rechters 2:6-9 onderdeel is van een heel bewuste retorische strategie.⁸ Hij stelt zich daarbij ook kritisch op ten opzichte van eerdere synchrone benaderingen waarbij Rechters 2:6-9 doorgaans wordt geïnterpreteerd als een flashback. Daarvoor ontbreken, zo merkt hij op in aansluiting bij Sweeney⁹, de te verwachten aanwijzingen in de syntaxis. Dan zou er namelijk op zijn minst in het gebruik van de werkwoorden een signaal moeten zijn gegeven, zoals dat gebeurt bij de herhaling van de vermelding van de dood en begravenis van Samuël. Dat wordt eerst vermeld met het gebruikelijke perfectum consecutivum (1 Sam. 25:1) en bij de herhaling met een perfectum (1 Sam. 28:3). Frolov ziet op basis van de syntaxis een grote overgang in de tekst na Rechters 1:26. Hij baseert dat op het verhoudingsgewijs veelvuldige gebruik

² Zie de samenvatting bij E. Noort, *Das Buch Josua: Forschungsgeschichte und Problemfelder* (Erträge der Forschung 292), Darmstadt 1998, 198-205.

³ Th.C. Vriezen, A.S. van der Woude, *Oudisraëlitische en vroegjoodse literatuur* (Ontwerpen 1), Kampen 2000, 228-9.

⁴ Zie ook het overzicht bij H. Rösel, *Von Josua bis Jojachin: Untersuchungen zu den deuteronomistischen Geschichtsbüchern des Alten Testaments* (VTS 75), Leiden 1999, 49-58; hij sluit zichzelf aan bij de oplossing door Eissfeldt.

⁵ R. Kratz, *Die Komposition der erzählenden Bücher des Alten Testaments*, Göttingen 2000, 204-8.

⁶ M. Rake, *'Juda wird aufsteigen!': Untersuchungen zum ersten Kapitel des Richterbuches* (BZAW 367), Berlin 2006.

⁷ Ze gaat daarmee in tegen een gangbare opinie; zie recentelijk K. Lawson Younger, Jr., 'The configuring of Judicial Preliminaries: Judges 1.1-2.5 and its Dependence of the Book of Joshua,' *JSOT* 68 (1995), 75-92.

⁸ S. Frolov, 'Joshua's Double Demise (Josh. xxiv 28-31; Judg. ii 6-9): Making Sense of a Repetition,' *VT* 58 (2008), 315-23.

⁹ M.A. Sweeney, 'Davidic Polemics in the Book of Judges,' *VT* 47 (1997), 517-29; 521-2.

van perfectum vormen, waarbij de imperfectum consecutivum vormen anders dan voorheen niet meer dominant zijn. Daarbij sluit aan dat in dit gedeelte nu steeds verwezen wordt naar gebeurtenissen die plaats vonden voorafgaand aan wat in 1:1-26 is verteld. De herhaling van teksten uit Jozua 17:11-13 (in Rechters 1:27-28) en 16:10 (in Rechters 1:29) nodigt de lezer uit om terug te denken aan het deel van het voorgaande boek waarvan die verzen deel uitmaken, namelijk Jozua 14-24 over de verdeling van het land onder de stammen, uitlopend op de uitzending van het volk door Jozua en de dood van Jozua. Op deze manier worden volgens Frolov heel bewust de twee lijnen betreffende het beloofde land vast gehouden: de volledige vervulling van Gods belofte en het falen van Israël om het gehele land in bezit te nemen. In Rechters ligt het accent op het tweede, maar door de associatie met Jozua 14-24 wordt het eerste niet uit het oog verloren.¹⁰

Een zwak punt in de interessante redenering van Frolov is dat de nieuwe inzet met 1:27 niet zo duidelijk is. In 1:21 is sprake van een soortgelijke vermelding (met hetzelfde werkwoord en ook met een perfectum) van een stam die de oorspronkelijke bewoners niet heeft kunnen verdrijven. Doordenkend in zijn lijn zijn er veel meer en veel duidelijker aanwijzingen te vinden voor een lezing van Rechters 1 en 2 als een bewuste weerspiegeling van het boek Jozua.

Dat begint al bij het eerste vers. Er zijn geen twee andere boeken te vinden in het Oude Testament waarvan de beginwoorden zo op elkaar lijken: 'En het geschiedde na de dood van Mozes' – 'En het geschiedde na de dood van Jozua'. En zoals Jozua de rol van Mozes overneemt, is het nu de beurt aan Juda. Deze stam voldoet vervolgens – net als Jozua en anders dan de andere stammen – aan de verwachtingen. Het meest uitgebreid wordt verteld hoe Juda afreken met Adonibezek (Rechters 1:5-8). Het doet denken aan wat in Jozua 10 verteld werd over het grote succes in de strijd tegen een coalitie van koningen onder aanvoering van Adonisedek, de koning van Jeruzalem.

Net als in Jozua 14-19 komen alle stammen aan de orde. Daarbij wordt dezelfde volgorde aangehouden. Voor de uitzonderingen op deze regel is een passende verklaring mogelijk. In de rij volgens Jozua wordt de stam Simeon pas halverwege, na Benjamin, genoemd. In Rechters 1:3 wordt Simeon naar voren gehaald en direct verbonden aan Juda. De reden daarvoor is waarschijnlijk dat al in het boek Jozua Simeon niet los gezien wordt van Juda. Volgens Jozua 19:1-9 lag het erfdeel van Simeon midden in dat van Juda. Het feit dat beide stammen nu samen optrekken is niet meer dan een logische gevolgtrekking. Verder valt op dat vergeleken met Jozua in Rechters 1 ook de stam Benjamin naar voren wordt gehaald. Dat zal te maken hebben met het feit dat deze stam aan het slot van het boek Rechters een prominente rol zal spelen. In de hoofdstukken 20 en 21 staat Benjamin centraal in de vreselijke broederstrijd binnen Israël. Het is opvallend dat in die strijd opnieuw Juda voorop gaat. Dat wordt met precies dezelfde vraag en antwoord aangeduid als aan het begin, met de woordelijke herhaling van 1:2 in 20:18 waarbij de Israëlieten aan JHWH vragen: 'Wie van ons zal als eerste ten strijde trekken ...'.

Tegen deze achtergrond is ook het eerder genoemde belangrijke verschil tussen Jozua en Rechters aangaande de verovering van Jeruzalem te verklaren. Volgens Jozua 15:63 konden de Judeeërs de Jebusieten niet uit Jeruzalem verdrijven. Volgens Rechters 1:21 betrof het de Benjaminiten, terwijl de Judeeërs er volgens 1:8 juist wel in geslaagd waren Jeruzalem te veroveren. Het is duidelijk dat in het boek Rechters de stam Juda in een positief daglicht wordt gesteld. Gezien de aandacht die daarbij aan Jeruzalem besteed wordt, kan men er een verwijzing zien naar de latere koning uit de stam Juda: David. Net als bij Benjamin is dat iets dat men ook elders in het boek Rechters aantreft. Zo is de opmerking bij de aankondiging van de geboorte van Simson, dat 'hij een begin zal maken met de verlossing van Israël uit de macht van de Filistijnen' een verwijzing naar degene die verantwoordelijk is voor de definitieve afrekening met de Filistijnen: David. Ook is het veelzeggend

¹⁰ Men kan dit vergelijken met wat Niditch concludeert op basis van haar synchrone lezing: 'Judges 1 beautifully reflects and expresses these essential ambivalences in Israelite identity through the use of vignettes and historiographic annals expressed in the traditional-style language of ancient Israelite tradition.' S. Niditch, 'Reading Story in Judges 1', in: F.C. Black e.a. (eds), *The Labour of Reading: Desire, Alienation, and Biblical Interpretation* (Fs R.C. Culley; SBL Semeia Studies 36), Atlanta 1999, 193-206; 206.

dat de schanddaad volgens Rechters 19:11-12 plaats vond in het Gibeon, de stad van de latere koning Saul, terwijl men Jebus/Jeruzalem, de stad van David, links had laten liggen.

Terwijl Juda er dus in Rechters 1 positief uitspringt, wordt van de overige stammen in de rest van het hoofdstuk alleen het slechte nieuws verteld. Zodoende wordt het effect ten aanzien van Juda nog versterkt.

De lijn van de vergelijking met het boek Jozua kan doorgetrokken worden naar Rechters 2. Daar wordt aan het begin verteld over een bode van JHWH die het volk ernstig toespreekt. Daartoe vertrekt deze bode van Gilgal naar Bochim. Die tweede plaats is moeilijk te lokaliseren en zegt vooral iets over wat er zich daar afspeelde. De naam betekent 'zij die huilen' en sluit dus aan bij de reactie van het volk op de woorden van de bode. Gilgal is vooral verbonden met de intocht zoals beschreven in Jozua. Het is de plaats waar de Israëlieten door de Jordaan trokken. Nabij die plaats had Jozua een vergelijkbare ontmoeting met 'de vorst van het leger van JHWH' (Jozua 5:13-15). De ontmoeting is nu echter verplaatst naar een andere locatie. De woorden van de bode in Rechters 2 doen sterk denken aan de rede van Jozua in Jozua 24. Ook hij verwijst naar al het goede dat JHWH voor zijn volk had gedaan. Jozua had daaraan de strikte opdracht verbonden om geen andere goden te dienen. Het volk had die verplichting op zich genomen. Nu wordt het daar opnieuw aan herinnerd en moet het volk tot zijn schrik erkennen dat het indertijd zo stellig uitgesproken positieve antwoord niet in daden was omgezet. Men stelt het vol verdriet vast. Daarmee wordt – opnieuw – de toon gezet voor de rest van het boek, gezien het herhaalde gebruik van dit werkwoord (zie 11:37; 14:16; 20:23, 26; 21:2).¹¹

Leest men zo Rechters 1 als een weerspiegeling van het boek Jozua, dan komt na het verhaal dat parallel is aan de bijeenkomst te Sichem in Jozua 24 het bericht van het wegzenden van het volk en van het levenseinde van Jozua minder als een verrassing. Het blijft natuurlijk vreemd dat strikt genomen, gezien de inleiding in Rechters 1:1, Jozua uit de dood lijkt te zijn opgestaan. Het blijkt echter gezien de context vooral te gaan om de reactie van de Israëlieten. De vergelijking tussen Rechters 2:1-5 en Jozua 24:1-27 maakte al duidelijk hoe groot het contrast is tussen de grote woorden gesproken tot Jozua en datgene wat men ervan in praktijk bracht na zijn dood. Dit wordt al voorbereid in de aanvulling in Rechters 2:6 ten opzichte van Jozua 24:28. Aan de mededeling uit Jozua dat een ieder naar zijn erfdeel ging wordt in Rechters toegevoegd: 'om het in bezit te nemen'. Het gebruikte werkwoord klonk als een refrein in Rechters 1:19-33. Maar alleen in vers 19 wordt het gebruikt zoals in 2:6, in de positieve zin – en zoals te verwachten betreft het hier weer Juda – van 'in bezit nemen'. In de rest van de gevallen gaat het steeds om de andere betekenis, namelijk dat de stammen er niet slaagden de oorspronkelijke bewoners hun bezit te ontnemen.

Vervolgens wordt in Rechters 2:7 de opmerking dat de Israëlieten JHWH dienden tijdens het leven van Jozua naar voren gehaald. In Jozua 24:31 staat het na het bericht van Jozua's dood en begravenis; in Rechters 2:7 staat het juist ervoor. Het geeft aan dat het hier vooral om die reactie door het volk gaat en dan met name om de omslag zoals beschreven in Rechters 2:10vv, wanneer duidelijk wordt dat het na de dood van Jozua en de mensen die hem nog gekend hadden geheel anders wordt. Nu krijgen we een nieuw refrein: 'En de Israëlieten deden wat kwaad is in de ogen van JHWH'.

Zo is er dus alle reden voor om de eerste hoofdstukken van het boek Rechters te lezen als een samenhangend geheel dat via een recapitulatie van het boek Jozua de verbinding legt met het voorafgaande en de toon zet voor wat komt. Daarbij wordt het beeld van de verovering van het land vertekend door een gekleurde visie op de stammen, waarbij Juda er positief en Benjamin er negatief uit springen. Op basis van deze literaire verklaring is er weinig aanleiding om te veronderstellen dat Rechters 1 een ouder, mogelijk betrouwbaarder beeld schetst van de historische situatie.

De onlogische herhaling van het bericht van de dood van Jozua laat zich het beste verklaren als het gevolg van deze schematiserende weergave van de geschiedenis. Het is het punt waarop de vergelijking tussen de tijd van Jozua en de daarop volgende periode mank gaat. Toch is het genoemd,

¹¹ Zie hierover K. Spronk, 'A Story to Weep about: Some Remarks on Judges 1:1-5 and its Context', in: J.W. Dyk e.a. (eds), *Unless Some One Guide me...* (Fs K.A. Deurloo; ACET Suppl. 2), Maastricht 2001, 87-94.

omdat het een functie heeft bij het accentueren van de grote omslag in de gehoorzaamheid van het volk.

Intussen is er op basis van de gegeven analyse ook nog wat meer te zeggen over het boek Rechters als geheel en over zijn relatie tot de omringende boeken. Juist op de punten waar Rechters 1 een eigen weg gaat ten opzichte van vergelijkbare passages in het boek Jozua blijken er verbanden te bestaan met andere teksten in het boek Rechters. Dat wijst op meer coherentie dan vaak in de bovengenoemde historisch-kritische benadering wordt aangenomen. Men kan het verbinden met het door een groeiend aantal exegeten gedeelde inzicht dat het boek Rechters bedoeld lijkt te zijn als een inleiding op de verhalen in Samuël en Koningen.¹² Het heeft er alle schijn van dat het boek Rechters zijn huidige vorm heeft gekregen toen de literatuur over de geschiedenis van de koningen van Israël werd verbonden aan de oude verhalen over de belofte van het land uitlopend op het boek Jozua dat vertelt over de gave van het land. De commentatoren zijn het er doorgaans over eens dat bij het schrijven en samenstellen van het boek Rechters gebruik is gemaakt van ouder materiaal. Wat dat oudere materiaal precies was, blijft bij gebrek aan bronnenmateriaal onzeker. Slechts één bron is bekend. Dat is het boek Jozua.

¹² Zie P.J. van Midden, 'A Hidden Message? Judges as Foreword to the Book of Kings,' in: *Unless Some One Guide Me ...*, 77-86.